

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFININ AQRAR-ƏRZAQ BAZARININ FORMALAŞMASINA VƏ DİNAMİKASINA TƏSİRİ

Daxil olub: 12 noyabr 2025-ci il
Qəbul olunub: 5 dekabr 2025-ci il

Received: 12 November 2025
Accepted: 5 December 2025

Xəyyam Cavadzadə
i.f.d., dosent, UNEC Zaqatala filiali
xayyam1984@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-0150-7116>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2025.04.3010>

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında aqrar-ərzaq bazarının inkişaf perspektivlərini, onun struktur xüsusiyyətlərini və strateji istiqamətlərini öyrənməkdir. Tədqiqatda həm ölkənin daxili bazar potensialı, həm də regional və qlobal bazarlarda rəqabət qabiliyyəti nəzərə alınmışdır. Məqsəd həmçinin aqrar sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edən amilləri müəyyən etmək, subsidiya və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyini təhlil etmək, istehsal və ixrac potensialının artırılması üçün optimal strategiyaları göstərməkdir.

Tədqiqat işi statistik təhlil, müqayisəli analiz, sistematik yanaşma və məntiqi ümumiləşdirmə üsulları əsasında həyata keçirilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində Azərbaycan aqrar-ərzaq bazarının əsas komponentləri, o cümlədən istehsalçı strukturu, kooperativlərin fəaliyyəti, dövlət tərəfindən tətbiq olunan subsidiya proqramları, bazar infrastrukturunun vəziyyəti və rəqəmsallaşma səviyyəsi ətraflı şəkildə analiz olunmuşdur. Həmçinin istehsalın bölgələr üzrə ixtisaslaşması, logistika sistemlərinin inkişafı, eləcə də innovativ texnologiyaların tətbiqi kimi strateji tədbirlər qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan aqrar-ərzaq bazarında istehsal həcmələrinin artırılması, regional ixtisaslaşmanın düzgün təşkili, logistika və bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi bazarın dayanıqlı inkişafını təmin edən əsas amillərdir. Bundan əlavə, innovativ texnologiyaların tətbiqi və kooperativlərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi məhsuldarlığın artırılmasına və yerli istehsalın qlobal bazarlara integrasiyasına əhəmiyyətli töhfə verir.

Tədqiqatın məhdudiyyəti mövcud statistik və praktik məlumatların bəzi hallarda kifayət qədər geniş olmamasıdır, bu da gələcək tədqiqatlarda daha ətraflı sahə araşdırmalarının aparılmasını zəruri edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti isə aqrar sahənin inkişaf strategiyalarının təkmilləşdirilməsi, dövlət siyasətinin səmərəliyinin artırılması və fermerlərin iqtisadi dayanıqlılığının gücləndirilməsi baxımından

böyükdür. Bu nəticələr eyni zamanda Azərbaycan aqrar-ərzaq bazarının uzunmüddətli planlaşdırılmasında, innovativ texnologiyaların tətbiqində və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində faydalı ola bilər.

Açar sözlər: aqrar sahə, aqrar-ərzaq bazarı, dövlət tənzimlənməsi, subsidiya mexanizmləri, regional ixtisaslaşma.

JEL classification: Q10; Q13; Q18; O13.

IMPACT OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT ON THE FORMATION AND DYNAMICS OF THE AGRO-FOOD MARKET

Khayyam Javadzade

Ph.D. in Economics, Ass. professor, UNEC Zaqatala Branch

Abstract

The main aim of the study is to explore the development prospects of Azerbaijan's agri-food market, its structural characteristics, and strategic directions. The research considers both the potential of the domestic market and competitiveness in regional and global markets. It also seeks to identify factors ensuring sustainable development in the agricultural sector, analyze the effectiveness of subsidies and state support mechanisms, and propose optimal strategies to enhance production and export potential.

The study employed statistical analysis, comparative analysis, a systematic approach, and logical generalization. Key components of Azerbaijan's agri-food market were thoroughly analyzed, including the producer structure, cooperative activities, state subsidy programs, market infrastructure, and digitalization levels. Strategic measures such as regional production specialization, logistics development, and adoption of innovative technologies were also evaluated.

Findings indicate that increasing production volumes, properly organizing regional specialization, and improving logistics and market infrastructure are fundamental for the sustainable development of the market. Additionally, implementing innovative technologies and expanding cooperative activities significantly contributes to higher productivity and integration of local production into global markets.

The study's limitation lies in the occasional insufficiency of available statistical and practical data, highlighting the need for more detailed field research in the future. Its practical significance is substantial for improving agricultural development strategies, enhancing government policy efficiency, and strengthening farmers' economic resilience, as well as long-term planning and competitiveness in international markets.

***Keywords:** agricultural sector, agro-food market, government regulation, subsidy mechanisms, regional specialization.*

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ И ДИНАМИКУ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

Хайям Джавадзаде
кандидат экономических наук, доцент,
Загатальский филиал UNEC

Резюме

Основная цель исследования заключается в изучении перспектив развития аграрно-продовольственного рынка Азербайджанской Республики, его структурных особенностей и стратегических направлений. В работе учитывался как потенциал внутреннего рынка, так и конкурентоспособность на региональных и глобальных рынках. Исследование направлено на выявление факторов устойчивого развития аграрного сектора, анализ эффективности субсидий и государственных программ поддержки, а также на определение оптимальных стратегий увеличения производства и экспорта.

Методы исследования включали статистический анализ, сравнительный анализ, системный подход и логическое обобщение. Были детально про-анализированы ключевые компоненты аграрно-продовольственного рынка Азербайджана: структура производителей, деятельность кооперативов, государственные субсидии, состояние рыночной инфраструктуры и уровень цифровизации. Оценивались также региональная специализация производства, развитие логистических систем и внедрение инновационных технологий.

Результаты показали, что увеличение объемов производства, правильная организация региональной специализации, совершенствование логистики и рыночной инфраструктуры являются основными факторами устойчивого развития рынка. Внедрение инновационных технологий и расширение деятельности кооперативов значительно повышают продуктивность и интеграцию местного производства в глобальные рынки.

Ограничением исследования является недостаточная полнота некоторых статистических и практических данных, что требует более детальных полевых исследований в будущем. Практическая значимость заключается в совершенствовании стратегий развития аграрного сектора, повышении эффективности государственной политики и укреплении экономической устойчивости фермеров.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропродовольственный рынок, государственное регулирование, механизмы субсидирования, региональная специализация.

JEL classification: Q10; Q13; Q18; O13

GİRİŞ

Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı sektoru strateji əhəmiyyətli istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir və həm sosial sabitliyin qorunmasında, həm də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi rol oynayır. Son illərdə – xüsusilə 2020–2024-cü illərdə – milli iqtisadiyyatda ümumi artım tempinin zəifləməsinə baxmayaraq, aqrar sahədə istehsalın genişlənməsi müşahidə olunmuşdur. Bu fakt kənd təsərrüfatının böhranlara daha dayanıqlı və iqtisadi stabilliyi təmin edən sahələrdən biri olduğunu göstərir.

Aqrar münasibətlərin formalaşması bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsasən özəl mülkiyyət institutlarının genişlənməsi və istehsalın çoxsaylı təsərrüfat subyektləri arasında bölüşdürülməsi ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyət aqrar sektorda rəqabət mühitini gücləndirir, məhsuldarlığın artmasına və bazarın diversifikasiyasına zəmin yaradır. Digər tərəfdən, dövlətin dəstəkləyici rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə qəbul olunmuş qanunvericilik aktları, strateji proqramlar və sosial sənədlər kənd təsərrüfatının institusional əsaslarını möhkəmləndirərək ərzaq bazarının tənzimlənməsinə və modernləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Aqrar-ərzaq bazarı istehsal, bölgü (paylanma), mübadilə və istehlak mərhələlərinin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşan mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemdir. Bu bazar müxtəlif məhsul növlərinin dövriyyəsinin təmin etməklə yanaşı, istehsalçı, istehlakçı və vasitəçilərin çoxşaxəli münasibətlərini əhatə edir. Beləliklə, aqrar-ərzaq bazarı yalnız iqtisadi mexanizmlər deyil, həm də sosial və institusional təsirlər fonunda inkişaf edən kompleks bir struktur kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanın global iqtisadi sistemə integrasiyası aqrar sahənin inkişafına yeni imkanlarla yanaşı, əlavə çətinliklər də gətirmişdir. Dövlət dəstəyi tədbirləri istehsalın sabitləşdirilməsinə və modernləşməsinə mühüm təsir göstərsə də, idxal asılılığı, qeyri-bərabər rəqabət və qeyri-müəyyən bazar konyunkturu kimi problemlər hələ də tam olaraq aradan qaldırılmayıb. Bu şərait daxili istehsalın gücləndirilməsi, məhsuldarlığın artırılması və ixrac potensialının genişləndirilməsi istiqamətində daha çevik yanaşmaların tətbiqini zəruri edir.

Nəticə etibarilə, aqrar-ərzaq bazarının inkişaf dinamikasının elmi əsaslarla araşdırılması və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi milli iqtisadiyyatın dayanıqlığı və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından prioritet istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Bu sahədə aparılacaq kompleks tədqiqatlar yalnız kənd təsərrüfatı siyasətinin optimallaşdırılması üçün deyil, həm də uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının hazırlanması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1. Aqrar sahənin inkişafının aqrar-ərzaq bazarına təsir xüsusiyyətləri

2020–2024-cü illərdə Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq məhsullarının istehsalına, həmçinin bazar qiymətlərinə birbaşa təsir göstərmişdir. Qiymət cədvəlləri göstərir ki, əsas ərzaq məhsullarının qiymətləri 2020–2024-cü illərdə davamlı olaraq artım nümayiş etdirib, xüsusilə 2022-2023-cü illərdə qlobal bazar və inflyasiya təsirləri ilə bağlı kəskin yüksəliş müşahidə olunub.

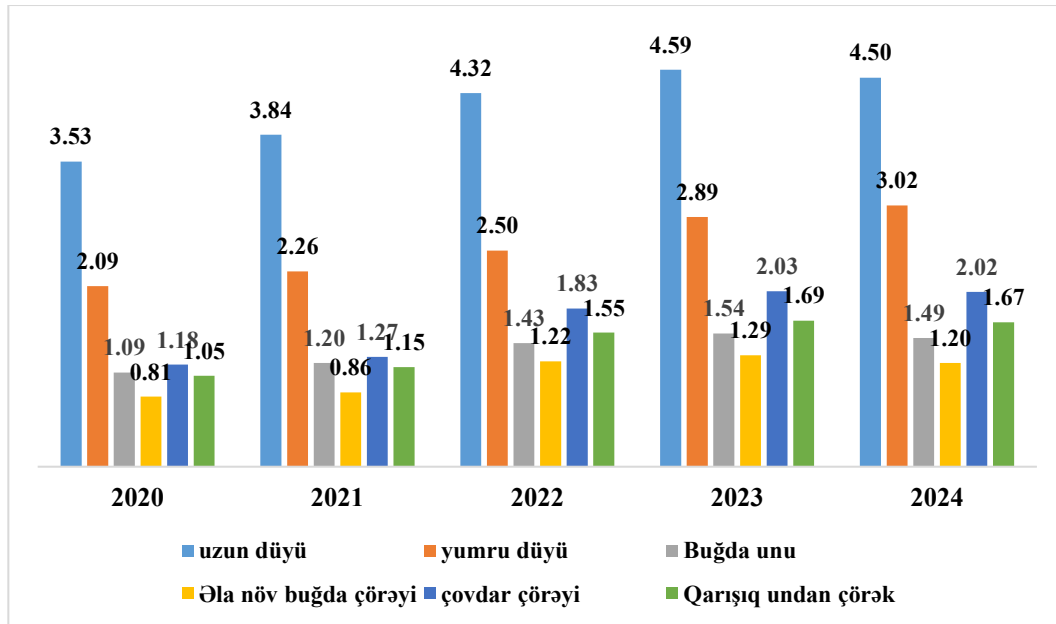
1. Düyü və un məhsulları. Uzun düyü və yumru düyünün qiymətləri 2020–2023-cü illərdə 27–44,5% artıb, 2024-cü ildə isə kiçik azalma baş verib. Bu, daxili istehsalın müəyyən qədər bazar tələbatını ödəməsi, eyni zamanda qlobal qiymət dəyişiklikləri ilə bağlıdır. Buğda ununun isə 2022-ci ildə qiymət artımı sürətləndirilib, lakin 2024-cü ildə azalma müşahidə olunub.

2. Çörək məhsulları. Əla növ buğda çörəyi, çovdar çörəyi və qarışıq undan çörəyin qiymətləri 2020–2024-cü illərdə əhəmiyyətli artım göstərib (çovdar çörəyində 71%). Qiymətlərin dalğalanması bazarda tələb-təklif tarazlığının və dövlət tənzimləmələrinin təsirini əks etdirir.

3. Süd və süd məhsulları. Sümüklü mal əti və toyuq əti qiymətləri 2020–2024-cü illərdə ardıcıl artıb, sümüklü mal ətində 31% artım müşahidə olunub. Qatıq da 5 il ərzində 38,8% qiymət artımı göstərib. Bu, heyvandarlıq məhsullarının bazar təklifinə, xammal qiymətlərinə və istehsal həcmindəki dəyişikliklərə bağlıdır.

4. Meyvə və tərəvəz. Alma qiymətləri sabit qalıb, armud və kivi isə 2022–2024-cü illərdə artım və dalğalanma göstərib. Kivi qiymətindəki kəskin artım idxal asılılığını və daxili istehsalın məhdudluğunu göstərir [1].

2020–2024-cü illərdə Azərbaycanda əsas ərzaq məhsullarının qiymətləri ardıcıl artım nümayiş etdirmiş, xüsusilə 2022-2023-cü illərdə qlobal bazar təsirləri və inflyasiya səbəbindən daha kəskin yüksəliş müşahidə olunmuşdur. Əsasən düyü, un və çörək məhsullarında qiymət artımı, süd və ət məhsullarında davamlı bahalaşma, meyvə və tərəvəzlərdə isə idxaldan asılı olan məhsullar üzrə dalğalanma baş vermişdir. Bu tendensiyalar daxili istehsal imkanları, dövlət tənzimləmələri və xarici bazar şərtlərinin birgə təsirini göstərir. Əsas ərzaq məhsullarının qiymətləri qrafik 1-də verilmişdir.

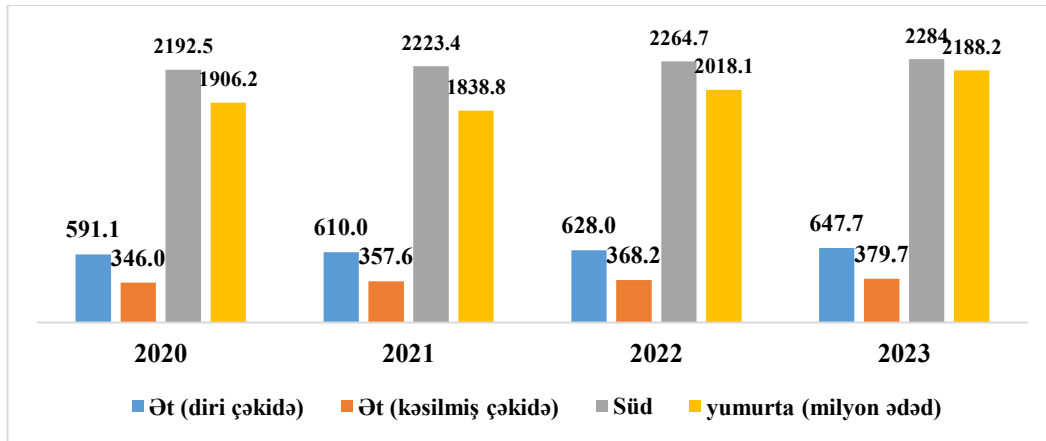

Qrafik 1. Əsas ərzaq məhsullarının qiymətləri (manat/kg)

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

5. İstehsal göstəriciləri və təsərrüfat kateqoriyaları:

- *Bütün təsərrüfat kateqoriyaları.* Dənli və paxlalı bitkilərin istehsalı təxminən sabit qalıb ($\approx 0,6\%$ artım). Şəkər çuğunduru və tütün istehsalı kənd təsərrüfatı müəssisələrinə aid olsa da, tərəvəz, bostan və günəbaxan istehsalı artım göstərib. Ət (diri çəkiddə) $9,6\%$, süd $4,1\%$, yumurta $14,8\%$ artıb, yun və barama istehsalı isə azalıb.
- *Kənd təsərrüfatı müəssisələri.* Ət və süd istehsalı stabildir, yumurta istehsalında $31,7\%$ artım müşahidə olunur. Yun və barama istehsalı azalır, bu da müəssisələrin daha gəlirli məhsullara fokuslandığını göstərir.
- *Fərdi sahibkar, ailə və ev təsərrüfatları.* Bu təsərrüfatlar əsasən ət, süd və tərəvəz məhsullarının istehsalına yönəliblər. Yumurta istehsalı müəssisələrə nisbətən zəif artıb, yun istehsalında isə azalma müşahidə olunub. Kartof istehsalında 2024-cü ildə azalma olmuşdur, bu da iqlim, subsidiya siyasəti və bazar tələbi ilə izah olunur [2]. İstehsal göstəriciləri üzrə 2020–2024-cü illərdə kənd təsərrüfatının əsas məhsullarında sabit artım müşahidə olunur. Ət və süd istehsalı 5 il ərzində müvafiq olaraq $9,6\%$ və $4,1\%$ artmış, yumurta istehsalında isə daha sürətli – $14,8\%$ artım qeydə alınmışdır. Bununla yanaşı, yun və barama istehsalı azalma meyli göstərmişdir. Fərdi təsərrüfatlar tərəvəz və bostan məhsullarında həlledici rol oynasa da, müəssisələr daha çox dənli bitkilər, şəkər çuğunduru və yüksək məhsuldarlıq tələb edən sahələrə yönəlmişlər. Ət, süd və yumurta istehsalı qrafik 2- də verilmişdir.

Qrafik 2. Ət, süd və yumurta istehsalı (min ton / milyon ədəd)

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, aqrar sahənin inkişafı istehsalın stabil qalmasına və ərzaq bazarında məhsul təklifinin təmin olunmasına xidmət edir. Qiymət artımlarının fərdi məhsullarda dalğalanması, xüsusən ət və süd məhsullarında, bazar təklifi, idxal asılılığı və xammal qiymətlərindən qaynaqlanır. Düyü və un məhsulları, çörək məhsulları isə daxili istehsal və dövlət tənzimləmələri ilə sabit saxlanılır. Fərdi təsərrüfatlar tərəvəz və bostan məhsullarında əsas rol oynayır, müəssisələr isə yüksək məhsuldarlıq tələb edən dənli bitkilər və şəkər çuğunduru istehsalına fokuslanır.

Onu da qeyd edək ki, aqrar sahənin inkişafı bazar iştirakçıları üçün stabil təklif, qiymət sabitliyi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə birbaşa əlaqəlidir. İstehsalın struktur dəyişməsi və təsərrüfat kateqoriyaları üzrə fərqlilik bazarda rəqabəti, təklifin keyfiyyətini və qiymət dalğalanmalarını müəyyən edir.

2. Aqrar-ərzaq bazarının fəaliyyət problemləri

Azərbaycan aqrar-ərzaq sektoru ölkənin iqtisadi inkişafında və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas rol oynayan sahələrdən biridir. Bu sektor həm daxili bazarın təmin olunması, həm də ixrac potensialının artırılması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar-ərzaq sektoru həm kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, həm emalı, həm də paylanması mərhələlərini əhatə edir və ölkənin iqtisadi sabitliyinə birbaşa təsir göstərir. Lakin bu sektor, digər inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsindən fərqli olaraq, bir sıra struktur, istehsal və iqtisadi-siyasi problemlərlə qarşı-qarşıyadır.

Aqrar sahədə bazar infrastrukturunun zəif inkişafı bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq strukturlarının rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasına birbaşa və güclü təsir göstərir. Xüsusilə kənd təsərrüfatında anbar-tədarük və topdansatış bazar infrastrukturunun yetərsizliyi məhsulların bazara çıxarılması və paylanmasını çətin-ləşdirir. Bu şəraitdə yüksəkkeyfiyyətli məhsul istehsal edilsə belə, istehsalçıların bazar imkanlarından tam istifadə etməsi mümkün olmur. Nəticədə, daxili əlavə dəyər aşağı qalır və ixrac olunan məhsulların böyük hissəsi əsasən xam və yarımfabrikat şəklində olur [3, s. 238; 242]. Struktur problemlər, əsasən emal sənayesinin zəif inkişafı və bazar infrastrukturunun qeyri-kafi səviyyəsi ilə əlaqələndirilir. Bu isə sektorun ümumi səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir və kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çıxarılması prosesində problemlər yaradır. İstehsal və təchizat sahəsindəki çətinliklər isə iqlim dəyişiklikləri, məhsul istehsalında qeyri-sabitlik və mövsümi dalğalanmalarla bağlıdır. Belə hallarda məhsul istehsalının davamlılığı risk altına düşür və ərzaq məhsullarının bazara vaxtında və stabil şəkildə çatdırılması problemli olur.

İqtisadi və siyasi problemlər isə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yetərsizliyi və iqtisadi siyasətin sektorun inkişafını tam olaraq dəstəkləməməsi ilə əlaqələndirilir. Dövlət subsidiyaları və proqramları olsa da, bunlar uzunmüddətli perspektivdə aqrar-ərzaq sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək üçün kifayət etmir.

Bu problemlərin sistemli təhlili nəticəsində Azərbaycan aqrar-ərzaq sektorunun fəaliyyətindəki əsas məqamları üç əsas istiqamət üzrə təsnifləşdirmək mümkündür: struktur problemlər, istehsal və təchizat problemləri, həmçinin iqtisadi-siyasi problemlər. Hər bir istiqamət sektorun səmərəliliyinə və davamlı inkişafına birbaşa təsir göstərir və konkret həll yollarının müəyyənəşdirilməsini tələb edir.

2.1. Struktur problemlər

Emal sənayesinin zəif inkişafı: 2023-cü ildə Azərbaycanın aqrar məhsullarının ixracının yalnız 7,1%-i emal olunmuş məhsullardan ibarət olmuşdur. Bu göstərici emal sənayesinin inkişaf etməməsi nəticəsində yüksək qatma dəyərli məhsulların ixracının məhdud olduğunu göstərir [4]. Emal sənayesinin zəif inkişafı həm daxili əlavə dəyərin artmasına mane olur, həm də ixrac potensialını azaldır.

Bazar infrastrukturunun qeyri-kafi səviyyədə olması: aqrar bazanın inkişafı üçün zəruri olan infrastrukturun olmaması, xüsusilə mövsümi istehsal və satış dövrlərində yerli istehsalçıların məhsullarını əlverişsiz şəraitdə bazara çıxarmasına səbəb olur [5]. Yükləmə, saxlama və daşınma imkanlarının məhdudluğu məhsulun bazar qiymətlərinə və mövsümi tənzimlənməyə mənfi təsir göstərir.

2.2. İstehsal və təchizat problemləri

İqlim dəyişiklikləri və kənd təsərrüfatına təsiri. “2023-cü ildə qlobal iqlim dəyişikliyi kənd təsərrüfatı sektorunun istehsal və təchizatına birbaşa təsir etmişdir. Temperatur artımı və qeyri-sabit yağıntılar nəticəsində məhsuldarlıq azalaraq ərzaq təhlükəsizliyi riskləri artmış və bazarda təchizat problemləri yaranmışdır [14]. Bu hallar məhsulun qeyri-sabit təklifinə, qiymət dəyişkənliyinə və fermerlərin gəlir stabilliyinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Belə şəraitdə zəruri tədbirlər və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi həm istehsalın stabilliyini təmin etməyə, həm də istilik effekti yaradan qazların emissiyasını azaltmağa kömək edə bilər [9, s. 93].

Məhsul təchizatının sabit olmaması: məsələn 2023-cü ildə kartof istehsalında əhəmiyyətli azalma müşahidə olunmuşdur. Bu azalma iqlim şəraiti, subsidiyalar və bazar tələbinin dəyişməsi ilə əlaqələndirilir [8]. Məhsul təchizatının qeyri-sabitliyi bazarda qiymət dalğalanmalarına və istehlakçıların narazılığına səbəb olur.

2.3. İqtisadi və siyasi problemlər

İxracın emal olunmuş məhsullardan az olması. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, emal olunmuş məhsulların ixrac payının cəmi 7,1% olması sektorun dəyər zəncirində aşağı səviyyədə iştirak etdiyini göstərir və uzunmüddətli iqtisadi inkişaf üçün maneələr yaradır [4].

Dövlət dəstəyi və iqtisadi siyasət. 2023-cü ildə dövlət tərəfindən aqrar sahəyə ayrılan subsidiyalar 352 milyon manat təşkil etmişdir. Lakin bu dəstək sahənin uzunmüddətli inkişafını təmin etmək baxımından kifayət etməmişdir [4]. Dövlət siyasətinin hədəflənməsi və resursların daha səmərəli yönləndirilməsi zəruridir.

3. Aqrar-ərzaq bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyi

Dünyanın bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində aqrar-ərzaq bazarının dövlət tənzimlənməsi həm istehsal və təklifin sabitləşdirilməsi, həm də fermer gəlirlərinin qorunması məqsədilə həyata keçirilir [9, s. 14-15]. OECD məlumatlarına görə, son 20 ildə kənd təsərrüfatına yönəldilən dövlət transferləri 70 milyard ABŞ dolları artaraq 2004-cü ildə 378 milyard dollara çatmışdır. Bu dəstək mexanizmlərinin əksəriyyəti Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya və Cənubi Koreya tərəfindən reallaşdırılmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə subsidiyalar yalnız kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması üçün deyil, həm də bazar sabitliyi, ərzaq təhlükəsizliyi və kənd yerlərində məşğulluğun qorunması üçün əsas alət hesab olunur.

Azərbaycanda isə aqrar subsidiyaların tətbiqi yalnız 2007-ci ildən etibarən institusional xarakter almışdır. Məhdud büdcə imkanlarına baxmayaraq, dövlət son illərdə subsidiya mexanizmlərini təkmilləşdirmiş, fermerlərin dəstəyə çıxış imkanlarını genişləndirmişdir. Xüsusilə 2020-ci ildən sonra, Aqrar Subsidiya Şurasının qərarları ilə əkin əmsalı, məhsul əmsalı və toxum əmsalı əsasında diferensial dəstək mexanizmi tətbiq olunmağa başlanmışdır.

2026-cı il üçün qəbul edilən yeni mexanizmlər göstərir ki, dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyi daha çox hədəfli və ünvanlı yanaşmalarla gücləndirilir. Belə ki:

- *Əkin subsidiyası* 175 manat/ha müəyyən edilmiş və bu, bütün fermerlərə bərabər şəkildə tətbiq olunmuşdur.
- *Məhsul əmsalları* üzrə fərqləndirmə aparılmış, pambıq (0,9), şəkər çuğunduru (1,1), tütün (1,2), çəltik (1,0) və digər strateji məhsullar üzrə müxtəlifləşmə təmin olunmuşdur.
- *Toxum əmsalı* 1,5 səviyyəsində təsbit edilmiş, bu isə sertifikatlı toxumdan istifadənin stimullaşdırılmasına yönəlmişdir.
- *İntensiv və super-intensiv bağçılıq* üçün əlavə subsidiyalar müəyyən edilmişdir: intensiv bağlarda 5 illik, super-intensiv bağlarda isə 7 illik subsidiya dəstəyi tətbiq olunur.
- *Torpaq analizi* nəticələrinə əsaslanan əkinlərdə fermerlərə əlavə 10 manat/ha subsidiya ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur.
- *İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə* məskunlaşmış və fəaliyyət göstərən fermerlər üçün 1,1-1,2 əmsal tətbiq olunaraq, üstün dəstək mexanizmi formalaşdırılmışdır [10].

Bu göstəricilər onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda dövlətin aqrar-ərzaq bazarını tənzimləmə siyasəti getdikcə daha diferensial və məqsədli xarakter alır. Bununla belə, aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, 2015–2024-cü illərdə subsidiya ödənişlərinin *transfer səmərəliliyi* hələ də optimal səviyyədə deyil. Resursların məhdudluğu şəraitində dəstəklərin təsir gücünün artırılması üçün subsidiya mexanizmləri yalnız istehsal artımı ilə deyil, həm də fermer gəlirlərinin və bazar sabitliyinin qorunması baxımından qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, 2026-cı il üçün müəyyən edilmiş subsidiya mexanizmləri Azərbaycanın aqrar-ərzaq bazarının dövlət tənzimlənməsində yeni mərhələni formalaşdırır. Əkin və məhsul əmsallarının tətbiqi, toxum bazarının inkişafına yönəlmiş təşviqlər, torpaq analizi və azad olunmuş ərazilərdə xüsusi dəstək modelləri dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyini yüksəldir. Bu yanaşma yalnız kənd təsərrüfatı istehsalının artırıl-

masına deyil, həm də fermer rifahının güclənməsinə və aqrar-ərzaq bazarının sabit fəaliyyətinə töhfə verir.

4. Aqrar-ərzaq bazarının inkişaf perspektivləri

Azərbaycan Respublikasında aqrar-ərzaq bazarının inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, yerli istehsalın artırılması, rəqabət qabiliyyətli ixrac potensialının formalaşdırılması bu siyasətin əsas hədəfləri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Prezident İlham Əliyevin 2014-cü il 16 yanvar tarixli Sərəncamı ilə qəbul edilən tədbirlər çərçivəsində fermerlərə subsidiyaların verilməsi, vergi güzəştləri, yanacaq və gübrə təminatı, eləcə də logistika və satış infrastrukturunun formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur [11]. Statistik göstəricilər həmin tədbirlərin praktiki nəticələrini əks etdirir. Məsələn, bitkiçilik məhsullarında 2020–2024-cü illərdə dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalı 3257,1 min tondan 3278,1 min tona yüksəlmişdir ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyi baxımından strateji məhsullarda sabit artımın göstəricisidir. Eyni dövrdə kartof və tərəvəz istehsalında müəyyən dalğalanmalar müşahidə olunsada, ümumi həcmələrin yüksək səviyyədə qalması daxili bazarın təminatında mühüm rol oynamışdır.

Heyvandarlıq məhsullarında da artım dinamikası aydın görünür. Belə ki, ət istehsalı (diri çəkiddə) 2020-ci ildə 591,1 min tondan 2023-cü ildə 647,7 min tona çatmışdır. Süd istehsalı isə 2192,5 min tondan 2284,0 min tona qədər yüksələrək kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafını təsdiqləmişdir. Yumurtanın illik istehsalı 1906,2 milyon ədəddən 2188,2 milyon ədədə qədər artmışdır ki, bu da həm daxili istehlak, həm də ixrac üçün potensial imkanlar yaradır.

Beləliklə, normativ-hüquqi baza ilə iqtisadi göstəricilər arasında qarşılıqlı uyğunluq müşahidə edilir. Dövlət dəstəyi tədbirləri yalnız istehsal həcmələrinin artımına deyil, həm də bazar mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə, məhsulların keyfiyyətinə və ixrac potensialının genişlənməsinə yönəlmişdir. Bu isə Azərbaycanın aqrar-ərzaq sektorunun yaxın perspektivdə qlobal dəyər zəncirlərinə daha güclü integrasiyasına imkan verəcəkdir.

5. Aqrar-ərzaq bazarının inkişafının strateji istiqamətləri

Azərbaycanın aqrar-ərzaq bazarının davamlı inkişafı üçün strateji hədəflər yalnız istehsal həcmələrinin artırılması ilə məhdudlaşmır, həm də struktur islahatları, innovativ yanaşmalar və bazar mexanizmlərinin modernləşdirilməsi ilə bağlıdır. Dövlət proqramlarında və prezident sərəncamlarında müəyyən edilmiş prioritetlər

nəzərə alınmaqla aşağıdakı istiqamətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: aqrar-ərzaq bazarının strateji istiqamətləri sxem 1-də əks etdirilmişdir.

Sxem 1. Aqrar ərzaq bazarının strateji istiqamətləri

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

5.1. İxtisaslaşma və məhsul strukturunun optimallaşdırılması

Aqrar islahatların ilkin mərhələlərindən başlayaraq, kənd təsərrüfatı məhsullarının aşağı qiymətləri, artan istehsal xərcləri və istehlakçıların ərzaq məhsulları üçün ödədiyi məbləğin dəyər zəncirinin subyektləri arasında qeyri-bərabər paylanması, xüsusilə kiçik və orta təsərrüfatların, eləcə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin orta və yüksək gəlir əldə etmək imkanlarına mənfi təsir göstərən açıq tendensiya kimi müşahidə olunmuşdur [12, s. 125]. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı rayonlarının təbii-iqlim potensialı, torpaq və su resursları nəzərə alınmaqla istehsalın ixtisaslaşması, bazarın dayanıqlığını təmin edən mühüm amillərdən biri hesab olunur. Məsələn, Şirvan və Mil-Muğan zonalarında pambıqçılıq, Quba-Xaçmazda meyvəçilik, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında isə taxılçılıq və heyvandarlıq üzrə ixtisaslaşma potensialı mövcuddur. Bu yanaşma yalnız məhsuldarlığın artırılmasına xidmət etmir, eyni zamanda məhsulun həm daxili bazarda, həm də xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini yüksəldir, eləcə də əlavə dəyərin yaradılmasını və aqrar sektorun səmərəliliyinin optimallaşdırılmasını təmin edir. Beləliklə regional ixtisas-

laşma kənd təsərrüfatı strategiyasının səmərəliliyini artıran əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir.

5.2. Rəqəmsallaşma və “AqroTexnologiya” həllərinin tətbiqi

Kənd təsərrüfatında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi – aqrar sığorta platformaları, elektron subsidiya sistemləri, aqro-məlumat bazaları və “ağıllı kənd təsərrüfatı” modelləri bazar fəaliyyətinin şəffaflığını artırır. Bu, həm də resurslardan (su, gübrə, toxum) daha səmərəli istifadəyə və məhsuldarlığın yüksəldilməsinə imkan yaradır.

5.3. Kooperativlərin inkişafı və fermer əməkdaşlığı

Kooperasiya hərəkəti kənd təsərrüfatında digər təsərrüfatçılıq modellərinə alternativ olaraq inkişaf edən səmərəli bir model kimi qiymətləndirilir və sağlam rəqabətin formalaşmasında mühüm rol oynayır [13, s. 253]. Kiçik və orta fermer təsərrüfatlarının bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün kooperativlərin təşviqi strateji əhəmiyyət daşıyır. Kooperativlər vasitəsilə istehsal xərclərinin azaldılması, emal müəssisələrinə çıxışın asanlaşdırılması və məhsulların ixrac imkanlarının genişləndirilməsi mümkündür. Bundan əlavə, kooperativ strukturların tətbiqi regional səviyyədə kənd yerlərində məşğulluğun artırılmasına, fermerlərin bazar payının möhkəmləndirilməsinə və məhsulun dəyər zəncirində daha yüksək əlavə dəyər əldə etməsinə şərait yaradır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, aqrar kooperativlər yalnız iqtisadi səmərəliliyi artırmır, həm də fermerlər arasında əməkdaşlıq və bilik mübadiləsinə təşviq edərək kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını dəstəkləyir.

5.4. Logistika mərkəzləri və bazar infrastrukturunun gücləndirilməsi

Ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin qorunması, qablaşdırılması və vaxtında çatdırılması üçün müasir logistika mərkəzlərinin yaradılması zəruridir. Xüsusilə Bakı və digər iri şəhərlər ətrafında soyuducu anbarlar, topdansatış bazaları və aqroparkların fəaliyyətinin gücləndirilməsi daxili bazarın dayanıqlığını təmin edir və ixrac potensialını artırır [14, s. 238; 242]. Müasir logistika mərkəzləri yalnız məhsulun saxlanması və daşınması üçün deyil, həm də emal müəssisələrinə vaxtında və səmərəli çatdırılmasını təmin edir. Bu yanaşma məhsulun keyfiyyətinə nəzarət və dəyər zəncirində əlavə dəyərin yaradılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bazar infrastrukturunun gücləndirilməsi regional fermer təsərrüfatlarının bazar imkanlarından tam istifadə etməsinə və yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə imkan yaradır.

Eyni zamanda kənd təsərrüfatının rayonlar və ya kəndlər üzrə ixtisaslaşması istehsalın əsas sahələr üzrə optimallaşdırılmasına, əmək ehtiyatlarından səmərəli

istifadəyə və sahədə çalışanların peşəkarlığının artırılmasına şərait yaradır. İxtisaslaşma kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunu təkmilləşdirir, məhsul istehsalçıların və işçilərin gəlirlərinin artmasına, əhalinin mühüm kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə imkan verir və torpaq, texnika, texnologiya və digər resurslardan daha səmərəli istifadəni təmin edir [15, s. 36].

Bu yanaşma, məhsulların səmərəli satışının təşkili və ixtisaslaşan təsərrüfatların davamlı fəaliyyətinin təmin olunması baxımından da vacibdir. Azərbaycanda bu istiqamətdə görülən tədbirlərdən biri “Meyvəli” toptədar satış bazasının yaradılması, şəhərlərdə yarmarkaların təşkili və 2018-ci il 400 №-li Fərmanla “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin fəaliyyətə başlamasıdır. Lakin regionlarda satışın hələ də nizamsız aparılması ixtisaslaşmanın sürətini ləngidir və fermerlərin gəlirlərinə mənfi təsir göstərir.

5.5. İnnovasiyalar və texnoloji modernləşmə

Aqrar sahədə innovasiya, elmi araşdırmalara əsaslanan seleksiya işləri, aqrokimya, müasir texnika və texnologiyalar, heyvan cinslərinin təkmilləşdirilməsi, kimyəvi və bioloji preparatların istifadəsi, eləcə də yeni ideyaların və qabaqcıl təcrübələrin məhsul növlərinə tətbiqi, istehsalın təşkili və idarə edilməsinə çevrilməsi və istifadəsi prosesini əhatə edən kompleks fəaliyyət kimi müəyyən edilir. Bu proses nəticəsində kənd təsərrüfatı və emal məhsulları, eləcə də əlaqəli xidmətlər rəqabət qabiliyyətli hala gəlir [16, s. 431]. Müasir seleksiya və genetik tədqiqatların nəticələrinin tətbiqi, suya qənaət edən texnologiyaların istifadəsi, bioloji gübrələrdən və ekoloji təmiz istehsal metodlarından yararlanmaq aqrar bazarda rəqabət üstünlüyü təmin edir. Bundan əlavə, beynəlxalq dəyər zəncirlərinə inteqrasiya üçün məhsulun keyfiyyət sertifikatlarının alınması və beynəlxalq standartlara uyğun istehsalın tətbiqi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma yalnız məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırmır, həm də Azərbaycan aqrar sektorunun dünya bazarında dayanıqlı mövqeyini gücləndirir.

Bu strateji istiqamətlər Azərbaycanın aqrar-ərzaq bazarının qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiyasını gücləndirməklə yanaşı, daxili ərzaq təhlükəsizliyini təmin edəcək və kənd təsərrüfatı sektorunda uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf üçün institusional baza formalaşdıracaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticələr:

1. 2020–2024-cü illərdə Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq məhsullarının istehsalını artırmış, ərzaq məhsullarının qiymət və təklif dinamikasına birbaşa təsir göstərmişdir. Xüsusilə ət, süd, yumurta və tərəvəz istehsalında sabillik təmin edilmişdir.
2. Aqrar-ərzaq sektorunda əsas çətinliklər struktur (emal sənayesinin zəif inkişafı, bazar infrastrukturunun yetərsizliyi), istehsal və təchizat (iqlim dəyişiklikləri, məhsulun qeyri-sabit təklifi) və iqtisadi-siyasi (subsidiyaların optimal olmaması, ixracın emal olunmuş məhsullardan aşağı səviyyədə olması) istiqamətlərdə toplanmışdır.
3. 2020–2026-cı illərdə tətbiq olunan əkin, məhsul və toxum əmsalları, həmçinin xüsusi dəstək mexanizmləri aqrar-ərzaq bazarının sabitləşdirilməsinə və fermerlərin gəlirlərinin artırılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Lakin subsidiya transfer səmərəliliyi hələ də optimal səviyyədə deyil və resursların daha məqsədli yönləndirilməsi tələb olunur.
4. Regional ixtisaslaşma, rəqəmsallaşma, kooperativlərin inkişafı, logistika mərkəzlərinin gücləndirilməsi, innovasiya və texnoloji modernləşmə aqrar-ərzaq bazarının dayanıqlı inkişafı və qlobal inteqrasiyası üçün əsas mexanizmlərdir.

Təkliflər:

1. Diferensial və ünvanlı subsidiyaların tətbiqi ilə yanaşı, transfer səmərəliliyi və təsir gücü artırılmalıdır. Fermerlərin gəlirlərinin qorunması və bazar sabitliyinin təmin edilməsi üçün əkin və məhsul əmsalları daha da optimallaşdırılmalıdır.
2. Aqrar sahədə yüksək əlavə dəyərli məhsulların istehsalını və ixrac potensialını artırmaq məqsədilə emal müəssisələrinin sayı artırılmalı, müasir texnologiyalar tətbiq edilməli və istehsal səmərəliliyi yüksəldilməlidir.
3. Soyuducu anbarlar, topdansatış bazaları və logistika mərkəzləri regionlarda yaradılmalı, aqroparkların fəaliyyəti təkmilləşdirilməli və mövcud infrastrukturun səmərəliliyi artırılmalıdır.
4. Elektron subsidiya sistemləri, aqro-məlumat bazaları, aqrar sığorta platformaları və müasir texnologiyaların tətbiqi istehsalın səmərəliliyini artırmalı və bazar şəffaflığını təmin etməlidir.
5. Kiçik və orta təsərrüfatların bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün kooperativləşmənin təşviqi, kooperativlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və emal müəssisələrinə səmərəli çıxış imkanlarının yaradılması vacibdir.

6. İstehsalın təbii-iqlim resursları, torpaq və su potensialı nəzərə alınaraq ixtisaslaşmış zonaların inkişaf etdirilməsi daxili bazarın sabitliyini və ixrac potensialını artıracaqdır.
7. Qlobal bazarlara integrasiya, keyfiyyət sertifikatlarının əldə edilməsi və beynəlxalq standartlara uyğun istehsal təşviq olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, https://www.stat.gov.az/source/price_tarif/
2. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
3. Hüseyn, R.Z. Aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı: qloballaşmanın çağırışları və inkişaf imkanları. / R.Z. Hüseyn, Monoqrafiya, Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, - 2018. 408 s.
4. Azərbaycan iqlim riskləri fonunda ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirir
<https://caliber.az/en/post/azerbaijan-strengthens-food-security-amid-climate-risks>
5. Hacıyeva S.İ. Kənd təsərrüfatı sektorunda bazar riskləri və risklərin idarə edilməsi: Azərbaycan üçün problemlər,
https://www.researchgate.net/publication/389901201_Market_risks_and_risk_management_in_the_agricultural_sector_challenges_for_Azerbaijan
6. World Bank. (2023). *Climate change and agriculture in Azerbaijan*. World Bank.
<https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan>
7. Quliyev E.Ə. Azərbaycanda “yaşıl” kənd təsərrüfatına keçidin sürətləndirilməsi imkanları, / E.Ə. Quliyev, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin “Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı” elmi-praktik jurnalının Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına (COP29) həsr olunmuş XÜSUSİ BURAXILIŞI. № 1 (45), Bakı.- 2024
8. Azərbaycanın 2023 – cü ildə kartof yığımını problemlərlə üzləşir: məhsul, məhsuldarlığına və iqtisadi təsirə daha yaxından baxış.
<https://potatoes.news/azerbaijans-potato-harvest-faces-challenges-in-2023-a-closer-look-at-crop-yields-and-economic-impact/>
9. Taşkin, K. Türk tariminda destekleme ödemelerinin transfer etkinligi, DPT-Uzmanlik Tezleri Ankara 2009,
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turk-Tariminda-Destekleme-Odemelerinin-Transfer-Etkinligi-Kutluhan-Taskin.pdf>
10. <https://www.agro.gov.az/az/news/010920254>
11. Kənd təsərrüfatı və qida məhsulları bazarının fəaliyyətinin inkişafı sahəsində əlavə tədbirlər haqqında, Prezident İlham Əliyevin 2014-cü il 16 yanvar tarixli Sərəncamı, <https://e-qanun.az/framework/26976>
12. Quliyev, E.Ə. Kənd təsərrüfatının və kəndin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri, / E.Ə. Quliyev, “KOOPERASIYA” ELMİ-PRAKTİKİ JURNALI №1(72)-2024, 217 s. (s 123-131).
<https://www.kooperasiya-journal.az/wp-content/uploads/2024/03/1-72-2024.pdf>
13. Quliyev, E.A. Kooperasiya hərəkəti: təkamülü, mövcud durumu və inkişaf meylləri, / B.X., Ataşov, E.B., Ələkbərov, Monoqrafiya, Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, - 2021. 344 s.
14. World Bank. (2023). World Development Indicators.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicator>
15. Quliyev, E.Ə., Səfərov, C.N. Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı elmi-praktik jurnal, № 2 (46) BAKI – 2024, <https://atm.gov.az/pdf/magazine/jurnal-n2-2024-online-son856.pdf>
16. İbrahimov, İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı, / İ.H. İbrahimov, Monoqrafiya, Bakı, - 2016. 655 s.